

Atatürkün wesýeti

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025
Atatürkün wesýeti ATATÜRKÜÑ WESÝETI

1923-nji ýylyň 6-njy marty.

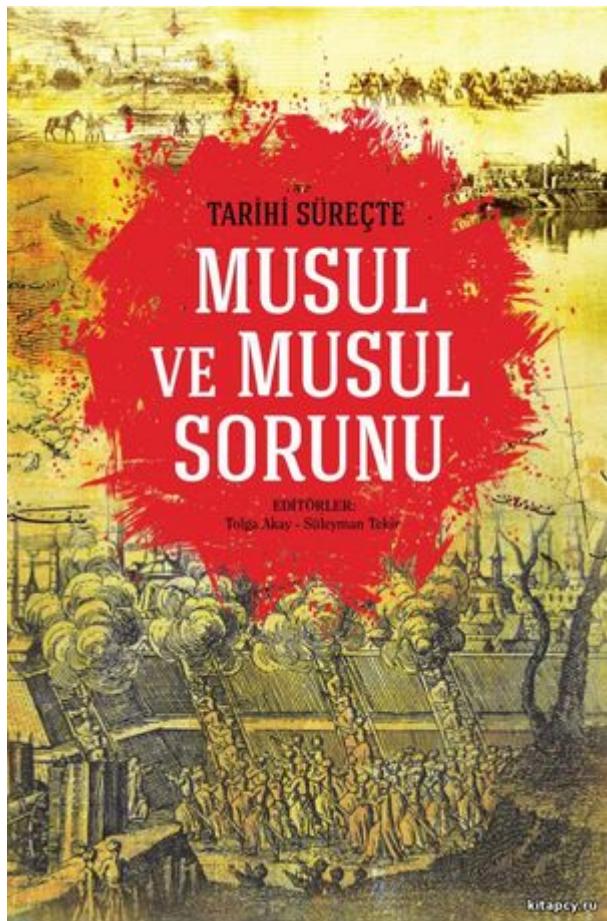
Lozan gepleşikleri babatda mejlisde garşıydaşlarynyň galmagalyndan ýadan Atatürk şeýle diýdi:

– *Siz meseläni öz hyýallaryňza görä pikir edýäňiz, göz öňüne getiryäňiz, özüňizce höküm çykarýaňyz, şeýledir öýdýäňiz...*

Atatürkün özüne garşı gidýän oppozisionerlere gönükdirip aýdan bu sözi şindizem güýjüni ýitirenok!

Atatürk garşıydaş deputatlardan sabyrly bolmalaryny zol talap etse-de, diňlän bolmady.

– *Ýoldaşlar, gürrüňi gidýän mesele juda möhüm we wawwaly, bu meseläni goh-galmagal bilen çözüp bolmaz. Şonuň üçin ähli egindeşlerimi sowukganlyliga çagyryaryn.*

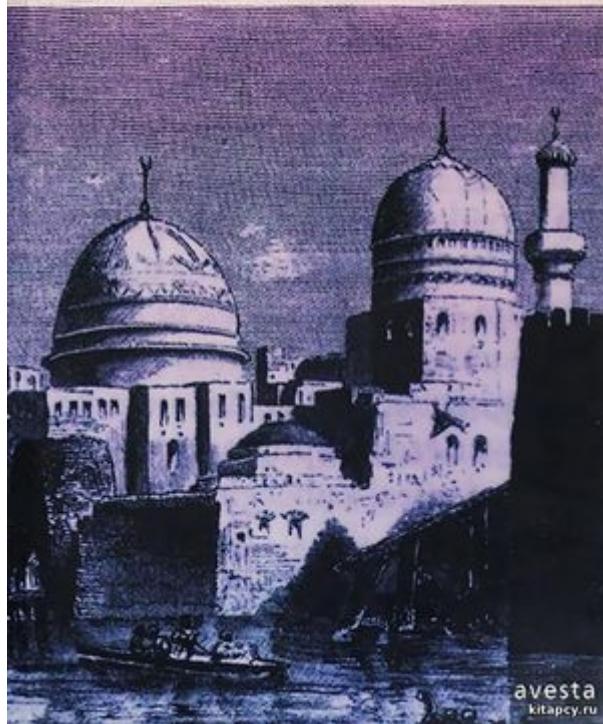

Oppozisionerler üçin gutarman galan Lozan gepleşikleri aslynda bahanady, olar ýaraşykdan soñ guruljak hökümete eýe bolmak isleýärdiler! Şol sebäpli esasy nyşanalarynda Azat-edijilik hereketiniň öňbaşçysy Atatürk bardy. Olar mejlisiň alyp barýan gepleşiklerine päsgelçilik döretmek üçin ellerinden geleni gaýgyrmadylar...

Atatürkiň aýratyn üns berýän Lozan gepleşikleriniň kesilmegine sebäp bolan, doly garaşsyzlyga böwet bolýan kapitulýasiýalaryň üstünde oppozisionerler kän durmady. Bogazlaryň howpsuzlygy meselesinde-de aýak diräp durmsdylar. Olaryň üstünde duran ýeke-täk meseleleri bardy: Mosul!

Musul Sorunu

Vladimir F. Minorsky

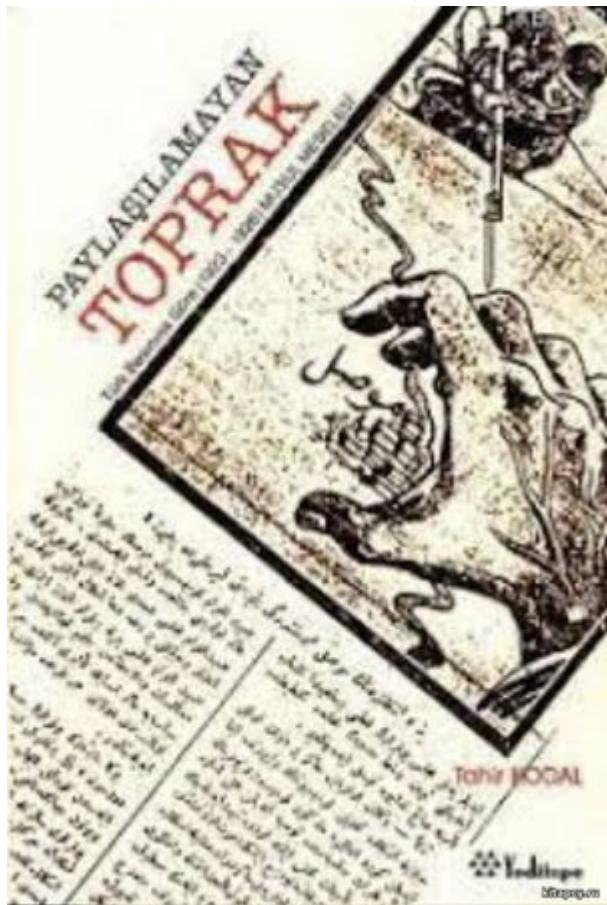
* * *

Daşary işler ministri Ismet paşa 14 maddalyk hökümet talapnamasy bilen gitdi. Bularyň biri Yrak serhedidi: «- Süleymaniýe, Kerkuk, Mosul etraplaryny aljak bolmaly».

1922-nji ýylyň 20-nji noýabrynda başlan Lozan ýaraşykonferensiýasynda Mosul temasy alty gün ara alnyp maslahatlaşyldy. Ismet paşa bilen Angliýanyň Daşary işler ministri lord Jorj Kerzon ikiçäk ýagdaýda Yrak serhedini geleşdi. Jedelleşdiler. Ismet paşa konfefsensiýada-da Mosul welaýatyny talap etjekdigini aýtdy. Kerzon hem muňa kes-kelläm garşıy çykjakdygyny tekrarlady.

Mosul meselesi Ismet paşa bilen lord Kerzonyň arasynda ikitaraplaýyn memorandum bermäge çenli uzady.

Iňlisler Mosul nebitinden paý bermegi teklip etdi. Ismet paşa «Biziň üçin Mosul watan meselesi, iňlisler üçin nebit meselesi» diýip jogap berdi.

Lozan konferensiýasynda Ismet paşa uzyn nutuk bilen sözlän sözünde Mosulyň Türkiýä gaýdyp berilmegini talap etdi. Ol bu talabyny şu sebäpler bilen delillendirdi: Etnografik, syýasy, taryhy, geografiki, ykdysady, harby-strategiki sebäpler.

Ismet paşa premýer-ministr Rauf beýe iberen telegrammasında «Mosul meselesinde kän düşünişmezlik boldy. Meniň nutugyma Kerzon jogap berdi we işi Milletler Ligasynyň garamagyna ugratmagy teklip etdi. Men Mosul gaýdyp almak talabymdan dänmedim. Ýagdayý çynlakaý» diýip ýazdy.

Yzyndan Atatürkke ýazdy: «Aşa çapraz günü başdan geçirdik. Mosul üçin söwes günü. Beter ýadadym. Üç gije-gündiz uklamok. Mosul hakda pikir etdim...»

* * *

Ýaranlar Lozanda türk delegasiýasyna agyr ýaraşyk şertnamasyny hödürledi. Ret edildi welkn, gahary gelen Kerzon elem-tas bolup Londonq gitdi, konferensiýa arakesmä çykdy.

Mosulyň Londonda çözülmän galmagy oppozisionerleri herekete geçirirdi. Soňky on bir ýyllyk uruşda eline ýarag alyp görmedikler adamlary uruşa çagyrdy:

«Tüpeňimiziň ştygy bilen alalyň...», «Iňlisleriň ýaragy bolsa, biziň imanymyz bar...».

Atatürk şeýle diýidi:

— *Uruş diýilýän zat mejbury we ýurda howp abanan ýagdaýda bolmaly. Men şeýle düşünýärin: adamlary urşa äkidenimde wyždanym meni kösemesin. Diňe «öldüreris» diýip üstümize çöwjäp gelenlerinde «öläýmeris» diýip uruşa girip bileris.* Ýone halkyň durmuşy howp astyna girmedik ýerinde uruş turuzmak jenaýatdyr. Goşuny aýaga galdyryp, Mosuly şu günüň özünde alybam bileris. Emma Mosuly alanymyzdan soň ursuň şobada ýatjagyna kepil geçip bilmeris.

Netijede Mosul meselesi Lozanda gepleşikleriň daşynda

galdyryldy. Türkiýe bilen Angliýa on iki aýda ylalaşyga gelip bilmese, meseläni Milletler Ligasynyň gün tertibine goýmaly bolýardy.

Angliýa bilen Stambulda, 1924-nji ýylyň 19-njy maýynda, 5-nji iýunynda, 6-njy awgustynda üç gezek duşuşyldy. Iňlisler Mosuly bermek beýlede dursun, Hakkarini talap edip başlady! Iňlisler meseläni Milletler Ligasynyň gün tertibine hödürledi. Ertesi Hakkaride nasturiler gozgalaň turuzdy. Iňlis uçarlary nasturi gozgalaňlaryna howadan goldaw berdi...

Milletler Ligasy 1924-nji ýylyň 20-nji sentýabrynda Mosuly ara alyp maslahatlaşyp başlady. Türkiýe plebissit ses goýluşygyna goýup meseläniň çözülmegini talap etdi.

Milletler Ligasynyň komissiýasy 1925-nji ýylyň 13-nji fewralynda Mosuldaky aglabı bölegi türkmenler bolan halk köpçüliginiň Türkiýämi ýa-da Yraga birikmek isleýändiklerini takyklamaga synanyşýan wagty Gündogar Anadolyda aňyrsynda iňlisleriň eli bolan Şeýh Sait gozgalaňy başlady!

Bu gozgalaň (we ondan öñki Nasturi gozgalaň) iňlislere ýarady – Mosul Türkiýeden goparyldy. Diňe nebitden 10% paý berildi. Onam bermediler. Turgut Özal birnäçe ýıldan soň bu paýdan yüz

öwürdi.

Karsy, Ardahany, Hataýy ýeke ok atman watana birikdiren, Bogazlar meselesini birýaňalyk eden Atatürk Mosulyň alynmagyny Inönü wesýet etdi. Ikinji jahan urşy muňa mümkünçilik bermedi. Soner YALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 26.07.2023 ý. Taryhy makalalar